

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАР ПСИХОЛОГИЯСИДА ЁШГА ОИД ХУСУСИЯТЛАР

Джолдасбаева Набира

36- сонли УТДМТТ

Аннотация: Ушбу мақолада мактабгача ёшдаги болалар (3—7 ёш) психологиясининг ёшга оид хусусиятлари таҳлил қилинади. Боланинг руҳий ривожланишида бу давр ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб, шахс шаклланишининг дастлабки босқичи сифатида қаралади. Мақолада болаларда тафаккур, ҳиссиёт, хотира, нутқ ва ижтимоий муносабатларнинг ривожланиш жараёни, шунингдек, мактабга тайёргарлик жараёнида юзага келадиган психологик ўзгаришлар ёритилади. Илмий-назарий манбалар ва амалий кузатишлар асосида ёшга оид хусусиятларнинг таълим-тарбия жараёнидаги аҳамияти ҳам таъкидланади.

Калит сўзлар: мактабгача ёш, болалар психологияси, ёшга оид хусусиятлар, нутқ ривож, ижтимоийлашув, хотира, таълим ва тарбия

КИРИШ

Мактабгача ёшдаги болалар психологияси ҳар томонлама мураккаб ва ўзига хос хусусиятларга эга бўлган соҳадир. Бу босқичда боланинг шахсий, ақлий ва ижтимоий ривожланиши жадал суръатда кечади. Болаларнинг ҳисси, ақлий қобилиятлари, тафаккур тарзи, нутқи ва ижтимоий муносабатлари шаклланади. Шунинг учун ҳам мактабгача таълим муассасаларида фаолият юритувчи педагоглар ва психологлар боланинг ёшга оид психологик хусусиятларини чуқур англаб етишлари зарур. Бу нафақат бола билан тўғри педагогик муносабат ўрнатишда, балки унинг тўлиқ руҳий ривожланишини таъминлашда ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Мактабгача ёш даври, одатда, 3 ёшдан 7 ёшгача бўлган муддатни қамраб олади. Бу даврда боланинг когнитив қобилиятлари (фазовий тасаввур, мантикий фикрлаш, хотира, диққат), эмоционал ҳолати, шахсий қарашлари ва ижтимоий онги шакллана бошлайди. Бу жараёнда оила, болалар боғчаси ва атроф-муҳит асосий омиллардан бири сифатида намоён бўлади.

Психологик жиҳатдан ушбу ёшда болаларда қуйидаги ривожланиш босқичлари кузатилади:

Тафаккур ва ақлий фаолият ривож

Болаларда мантикий фикрлаш жараёни интуитив ва визуал характерга эга бўлади. Улар кўпроқ амалиёт орқали, тажриба асосида янги маълумотларни ўзлаштирадilar. Жадал сўз бойлиги ортиши ва мураккаб гап тузиш қобилиятининг ривожланиши кузатилади.

Хотира ва диққат хусусиятлари

Мактабгача ёшда болаларда ихтиёрий хотира ва диққат эндиликда шаклланишни бошлайди. Улар маълум муддатгача диққатини бирор фаолиятга жамлай олиши, маълумотни мустақил равишда эслаб қолиши мумкин. Лекин бу жараён ҳали ҳам ёрдамчи омилларга боғлиқ.

Ҳиссиёт ва эмоционал ривожланиш

Бу босқичда болаларда ҳисси муносабатлар кенгайиб, турли воқеа ва феъл-атворларга нисбатан ўз муносабатини билдира олиш қобилияти шаклланади. Уларда муҳаббат, ҳавас, хурсандчилик, хафа бўлиш каби туйғулар жонланади.

Нутқ ва мулоқот малакаси

Болаларда фаол нутқ ривожланиши жараёни кечади. Улар атрофидаги воқеа-ҳодисаларни ифода эта олиш, ўз фикрини сўз билан билдириш, саволлар бериш ва жавоб қайтаришни ўрганадилар.

Ижтимоийлашув жараёни

Мактабгача ёшда бола оиладан ташқаридаги ижтимоий муҳитга, яъни боғча, тенгдошлар гуруҳига кириб боради. Бу эса унда ижтимоий қоидаларни қабул қилиш, муносабатлар ўрнатиш, гуруҳдаги ўрнини билиш каби ижтимоий-коммуникатив қобилиятларни шакллантиради.

Мактабгача ёшдаги болалар психологиясида ёшга оид хусусиятлар бир неча муҳим йўналишларда намоён бўлади: когнитив (ақлий), эмоционал, ижтимоий ва нутқ ривожи. Бу соҳалардаги ўзгаришлар боланинг шахсий ривожланиши ва мактабга тайёргарлиги учун муҳим асос ҳисобланади.

Когнитив (ақлий) ривожланиш хусусиятлари

Мактабгача ёшда болалар тафаккури тез ривожланади. Бу даврда тафаккур кўпроқ образли ва амалиётга асосланган бўлади. Улар учун кузатиш, таққослаш, тақлид қилиш орқали ўрганиш муҳим ҳисобланади.

- 3–4 ёшда болалар нарсаларнинг ташқи белгиларини фарқлашни бошлайдилар. Уларда “Нима?” деган саволлар кўпаяди. Ушбу даврда мантиқий боғланишлар ҳали заиф, лекин сезиларли даражада ўсишга эга.

- 5–6 ёшда болалар маълумотни умумлаштириш, гуруҳлаш, солиштириш ва сабаб-оқибат муносабатини тушунишга интилдилар. Мисол учун, улар “нега ёмғир ёғаётгани” ҳақида савол беради ва жавобларини мантиқий тартибга солишга ҳаракат қиладилар.

Бу ривожланиш жараёни боланинг таълим олиш қобилиятини белгилаб беради. Шу сабабли, таълим беришда ёшга мос визуал материаллар, ҳаракатли ўйинлар ва тадқиқот элементлари муҳим аҳамият касб этади.

Хотира ва диққат ривожи

Болаларда хотира ва диққат дастлаб механик ва қисқа муддатли шаклда намоён бўлади. Уларда:

- 3 ёшда – кўпроқ ихтиёрсиз хотира, яъни бола ўзини қизиқтирган нарсани эслаб қолади;

• 5–6 ёшда – ихтиёрий хотира шакллана бошлайди, улар атрофдагилар томонидан берилган топшириқни эслаб қолиб бажара оладилар.

Диққат эса дастлаб жуда беқарор бўлади. Аммо мактабгача таълим тизимида ўйин асосида ташкил қилинган машғулотлар диққатни барқарорлаштиришда самаралидир. Масалан, машқлар ёрдамида бола маълум муддат давомида бир вазифага эътиборини жамлай олади.

Эмоционал ривожланиш

Бу ёшда болалар туйғуларни жуда кучли ҳис қилади ва уларни жорий ҳолатга боғлаб билдиради. Боланинг эмоционал ҳолати:

- Оиладаги муҳитга,
- Боғчадаги муомалага,
- Ёшдошлар билан муносабатга боғлиқ ҳолда шаклланади.

Болаларда ҳавас, ичиқоралик, муҳаббат, иноқлик, қўрқув каби туйғуларнинг намоён бўлиши уларнинг руҳий барқарорлигига таъсир қилади. Психологик жиҳатдан салбий таъсирлар (қоралаш, таҳқирлаш, ёлғон айбловлар) боланинг ўзини қадрлаш ҳиссига путур етказиши мумкин.

Нутқ ривожланиши

Мактабгача ёшда нутқ ривожи ўзининг интенсив босқичига киради. Болалар:

- Янги сўзларни ўзлаштиради;
- Ўз фикрини сўз билан ифода этишга ҳаракат қилади;
- Диалогик ва монологик нутқ ривожланади.

3–4 ёшда гаплар содда ва қисқа бўлади. 5–6 ёшда эса болалар кўп қиррали ва боғлиқ фикрлар билдиришга ҳаракат қиладилар. Улар турли мавзуларда сўзлашишга қизиқади, саволлар беради, ҳикоя қилиш қобилияти шаклланади. Бу жараёнда китоб ўқиб бериш, эртак айтиш ва болалар билан мунтазам мулоқот қилиш жуда муҳим ҳисобланади.

Ижтимоийлашув ва шахсий ривожланиш

Мактабгача ёш – шахс шаклланишининг бошланғич босқичидир. Болалар бу пайтда:

- Яқин кишиларга қарам бўлади,
- Дўстликка интилувчан бўлади,
- Гуруҳ қоидаларини англаб, унга риоя қилишни ўрганади.

Боғча ёки ўйин майдонидаги ижтимоий муҳит боланинг ўзини бошқалар билан солиштиришига, шахсий “мен”ини англашга туртки бўлади. Айти пайтда болаларда ижтимоий феъл-атвор шаклланади: навбат кутмоқ, ёрдам бериш, кечириш, мулоқотга киришиш каби ижобий одатлар қадам-бақадам ривожланади.

Хулоса

Мактабгача ёшдаги болалар психологиясида ёшга оид хусусиятлар боланинг тўлиқ ривожланиши учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу ёш даврида бола шахс сифатида шаклланишнинг дастлабки ва энг муҳим босқичларидан ўтади. Болаларнинг ақлий, ҳиссий, нутқий ва ижтимоий қобилиятлари айнан шу даврда

жадал ривожланади. Бу жараёнда оила, таълим муассасалари, педагог ва психологларнинг ўрни беқиёсдир.

Ушбу даврнинг асосий психологик хусусиятлари қуйидагилар билан тавсифланади:

- Болаларнинг тафаккури образли ва амалиётга асосланган бўлиб, мантиқий фикрлаш жараёни энди-энди шакллана бошлайди.
- Хотира ва диққат механик ва қисқа муддатли бўлса-да, секин-асталик билан ихтиёрийлик касб этади.
- Нутқ ривожига фаол кечади: луғат захираси ортиб, мураккаб гаплардан фойдаланиш қобилияти шаклланади.
- Эмоционал жиҳатдан болалар жуда таъсирчан, туйғуларини яширмайдилар ва жамият қоидаларига кўра муносабат шакллантиришни ўрганадилар.
- Ижтимоийлашув жараёни орқали болалар тенгдошлари билан мулоқот қилиш, ўзаро ёрдам ва гуруҳдаги ўз ўрнини аниқлашга интиладилар.

Мактабгача ёшда болаларнинг ривожланиши табиий ва индивидуал жараён бўлгани сабабли, ҳар бир болага индивидуал ёндашув муҳимдир. Таълим ва тарбия жараёнида боланинг ёшига мос методик ёндашувлар қўлланилиши, унинг ички дунёсига эътибор қаратилиши зарур. Педагоглар ва ота-оналар бола билан ишлашда унинг руҳий ҳолати, эҳтиёжлари ва қобилиятини ҳисобга олиб ҳаракат қилсалар, бола ўз салоҳиятини тўлиқ намоён қила олади.

Шунингдек, психологик ривожланишни қўллаб-қувватлаш учун қуйидаги тавсиялар муҳим аҳамиятга эга:

- Таълим жараёнини ўйин ва фаолият асосида ташкил этиш;
- Мулоқотда меҳр, сабр ва тинглаш қобилиятини намоён қилиш;
- Болаларни мустақил фикрлаш ва ҳаракат қилишга рағбатлантириш;
- Турли ҳиссий ҳолатларни англатувчи машғулот ва ўйинлар орқали туйғуларни бошқаришни ўргатиш;
- Ижтимоий муносабатларни ўргатувчи ролли ва драматик ўйинлардан фойдаланиш.

Хулоса қилиб айтганда, мактабгача ёш даври боланинг келажақдаги шахс сифатида шаклланишида фундаментал аҳамиятга эга. Бу босқичдаги психик ривожланиш хусусиятларини чуқур тушуниш ва амалий равишда тўғри қўллаш таълим-тарбия самарадорлигини оширади. Ҳар бир бола — унинг ёши, қобилияти ва эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда — алоҳида ёндашув талаб қиладиган шахсдир. Шу боисдан ҳам боланинг психологик ривожланиш босқичларини билиш нафақат педагоглар, балки барча ота-оналар учун ҳам муҳим вазифа ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Расулова З.А. Фарзанд тарбиясига оид психологик маслаҳатлар. - Т., 2014. - 106-6.

2. Соғинов Н.А., Кодиров У.Д “Соғлом бола шаклланишининг айрим ижтимоий-психологик жихатлари” (Оила кутубхонаси). - Т.: РОИАМ, 2014 .

3. “Мактабгача таълим педагогикаси” уқув- қулланма. Т-2011